

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Конфликти и разбирателства в историята Conflicts and understandings in history
Том / година Volume / year	IV / 2025
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Доц. д-р Владимир Станев Assoc. Prof. Vladimir Stanev, PhD
Институция Affiliation	Софийски университет „Св. Климент Охридски“ Sofia University „St. Kliment Ohridski“
Заглавие Title	НИТО КОНФЛИКТ, НИТО РАЗБИРАТЕЛСТВО. УПРАВЛЕНИЕТО НА АНДРЕЙ ЛЯПЧЕВ И ЗЕМЕДЕЛЦИТЕ (1926 – 1931) NEITHER CONFLICT NOR CONSENSUS: THE GOVERNANCE OF ANDREY LYAPCHEV AND THE AGRARIANS (1926–1931)
Страници Pages	406–430
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-4-406/

НИТО КОНФЛИКТ, НИТО РАЗБИРАТЕЛСТВО. УПРАВЛЕНИЕТО НА АНДРЕЙ ЛЯПЧЕВ И ЗЕМЕДЕЛЦИТЕ (1926 – 1931)

Доц. д-р Владимир Станев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме: След тригодишно управление на Българския земеделски народен съюз (БЗНС), той е свален от власт на 9 юни 1923 г. чрез държавен преврат. В близките три години страната се намира във вътрешнограждански конфликт. В началото на 1926 г. министър-председател на България става Андрей Ляпчев. Той се опитва да умиротвори страната, част от което е да даде възможност на БЗНС да се възстанови организационно и да развие нормална политическа дейност.

БЗНС обаче бързо се разцепва на няколко крила. В българската историография се твърди, че това става със съдействието на Ляпчев. Наличните документи не доказват това твърдение. Но фактът е в полза на управляващите.

Най-голямото крило е БЗНС „Врабча 1“, но и то се раздира от вътрешни междусобици. Някои негови лидери смятат, че то трябва да действа абсолютно независимо, без да подкрепя управляващи или опозиция. В крайна сметка БЗНС решава да влезе в коалиция, която спечелва блестяща победа на парламентарните избори през 1931 г. Това показва от една страна, че БЗНС е възстановил своето влияние в България, но и че Ляпчев е успокоил страната и я е върнал към демократичния и парламентарен път на развитие.

Ключови думи: България; Ляпчев; Аграрна партия; опозиция; политическа система.

Андрей Ляпчев е роден в град Ресен, дн. Република Северна Македония, в заможно семейство. Още като ученик взема дейно участие в Съединението на Княжество България и Източна

Румелия, а след това е доброволец в Сръбско-българската война. Учи финансови и стопански науки в Цюрих, Берлин и Париж. След завръщането си в България започва работа в Министерството на финансите, влиза в ръководството на Върховния македонски комитет, изпъква като един от първите радетели на кооперативното дело, привърженик е на модернизирването на селското стопанство и се обявява за насърчаване на индустрия, която да преработва селскостопанската продукция на страната.

Идеите на Ляпчев в стопанската сфера са най-близо до тези на Демократическата партия (ДП), а политическите му възгледи – до лидера на партията – Петко Каравелов. И двамата са привърженици на демократичните и конституционните принципи. Затова не е изненада, че края на XIX век Ляпчев става член на ДП. Благодарение на публицистичните си качества постепенно се издига до ръководството ѝ. През 1908 г. заема поста на министър на търговията и земеделието в правителството на Александър Малинов. Като такъв води важните преговори за признаване на Независимостта на България, където успява да защити българските интереси и да неутрализира прекомерните искания на Цариград за солидни финансови компенсации.

Дори опонентите му са единодушни, че на Ляпчев, за разлика от други политици, са му чужди авантюризма и нетолерантността. Той умее да решава държавните проблеми чрез компромиса, което на свой ред го вкарва в конфликти с негови съпартийци.

През септември 1918 г. министър Ляпчев играе активна роля в сключването на Солунското примирие със силите на Съглашението, с което се слага край на българското участие в Първата световна война на страната на Централните сили¹.

Няма причини той да харесва Българския земеделски народен съюз (БЗНС). Както казва един свидетел от епохата: „В десетки избори демократи, земеделци и комунисти бяха заставали едни срещу други, но само като противници. Но Владая и дълго време след Владая, те бяха станали врагове.“²

¹ Повече за Ляпчев като човек и политик вж.: **Василев, Григор**. Бележки на деня. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 1991; **Вачков, Даниел**. Андрей Тасев Ляпчев. – В: Личности от Третото българско царство. София: Анупис, 2000; **Тепавичаров, Веселин**. Андрей Ляпчев 1866 – 1933. – В: Български държавници и политици 1918 – 1947. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2000; **Наумов, Георги**. Страници от обществено-политическата дейност на Андрей Ляпчев. – В: Историкът, гражданин и учен. Сборник в чест на акад. Илчо Димитров. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2001; **Наумов, Георги**. Александър Цанков и Андрей Ляпчев в политиката и държавното управление. София: „ИФ – 94“, 2004; **Божинев, Воин**. Земното кълбо не престава да се върти, ако ние и да спим. Разказ за живота на Андрей Ляпчев. София: ЛИК, 2005.

² **Янчулев, Методи**. Спомени. Част I – II. – В: Исторически форум. Т. 4. София: Издание на Научния архив на Българската академия на науките. 2023, с. 74.

По време на самостоятелното управление на БЗНС в периода 1920 – 1923 г., полицията нахлува в дома на Ляпчев за обиск без съдебно решение, под предлог че търси две сандъчета – едно със злато и друго – със скъпоценности. Естествено, не открива такива³. Малко след това Ляпчев, заедно с много други бивши министри, попада в Шуменския затвор, докато изчаква да бъде приет закон, по който да бъде съден в бъдеще. Явно за управляващите земеделци да бъде приет закон, който да притежава обратна сила, не представлява юридически проблем.

Твърде радикален в действията си като министър-председател, съзнателно търсещ конфликт с почти всички политически и обществени групи, Александър Стамболийски е свален от власт с военен преврат от 9 юни 1923 г., след което е зверски убит. Два месеца по-късно е създадена и новата управляваща партия Демократически сговор – сглобка, по-скоро механична, между различни партии и политически организации. Заедно със своята ДП, Ляпчев влиза в новото политическо образование и става един от водачите на демократичното крило, в противовес на дветоюнското ядро. Той е човекът, който настоява пред министър-председателя проф. Александър Цанков да бъдат насрочени редовни парламентарни избори през 1923 г.⁴

Ляпчев е напълно лоялен към премиера почти до януари 1926 г. „По-младите обвинявахме Ляпчева, че е прекалено снизходителен към Цанкова [...]“, си спомня Григор Василев⁵. Ляпчев подкрепя Цанков, смятайки го за по-малкото зло за България, в сравнение с „болшевишката опасност“.

Той не изпитва симпатия към военните, а и не влиза във висшето ръководство на Демократическия сговор през 1923 г. По този начин не участва пряко в събитията, разиграли се през септември същата година. Самият Ляпчев призовава за „милост и пощада“ към въстаниците, които според него са били заблудени. Но пред привърженици на Демократическия сговор декларира пълна подкрепа за правителството и нарича земеделците и комунистите „изменници“ и „политически изроди“⁶.

Разгромът на Септемврийското въстание елиминира и заплахата от Българската комунистическа партия (БКП), а Демократическият сговор си гарантира властта чрез победа на парламентарните избори в края на същата година. Ляпчев продължава да следва прикритата, но последователна линия по отстраняване-

³ Пак там, с. 122.

⁴ **Тепавичаров, Веселин.** Андрей Ляпчев 1866 – 1933..., с. 124.

⁵ **Василев, Григор.** Бележки на деня..., с. 243.

⁶ **Божинов, Воин.** Земното кълбо не престава да се върти..., с. 135 – 136.

то на „деветоюнците“ от властта, които разглежда като заплаха пред връщането на страната към демократичните порядки. В тяхно лице той вижда наченки за зараждане на диктатура. Така постепенно се оформя групата на старите партийци Ляпчев-Буров, който са в опозиция на „деветоюнците“. Последните обаче имат надмощие във властта и в партията. Публичните призови на Ресенеца за успокояване на политическия живот не са чути както от комунистите, така и от „деветоюнците“. Двете крайности продължават да проповядват и да действат с методите на фанатично политическо насилие⁷.

По лично настояване на председателя на Военния съюз ген. Иван Вълков, който иска да бъдат привлечени по-видни политически фигури в управлението, Ляпчев е избран за председател на парламентарната група на Сговор. А през декември 1923 г. става и зам.-шеф на управляващата партия⁸.

Към приетия в началото на 1924 г. Закон за защита на държавата (ЗЗД) Ляпчев има отрицателно отношение, независимо че гласува за него. Смята го за излишно строг. При трите четения на закона Ляпчев не го критикува, а прави само процедурни предложения, явно не желаейки да влиза в конфликт със силните на деня „деветоюнци“, които са взели неговата страна в споровете му с Александър Малинов⁹.

В отсъствието на Ляпчев, който е изпратен в Лондон да преговаря за уреждането на финансовите задължения на България, през март 1924 г. Цанков дава ултиматум на депутатите от мнозинството да определят своята партийна принадлежност. Седемнадесет демократи, начело с Александър Малинов и Никола Мушанов, напускат Сговора и възстановяват ДП, а над 35 привърженици на Андрей Ляпчев остават в управляващата партия¹⁰. Така ресенецът вече е безспорен лидер на своята група и има още по-голяма тежест в очите на „деветоюнците“.

На 16 април 1916 г. Ляпчев е в катедралния храм „Св. Крал“ (известен и като „Св. Неделя“), когато в нея избухва взрив, но се отървава само с леки рани¹¹. Събитията след този атентат дават повод за опозиционни атаки към правителството. Цанков не може да даде задоволително обяснение за предоставените толкова големи и безконтролни правомощия на военно-полицейските сили и „недоговорните фактори“ в решаването на вътрешно-по-

⁷ Тепавичаров, Веселин. Андрей Ляпчев 1866 – 1933..., с. 125.

⁸ Божинов, Воин. Земното кълбо не престава да се върти..., с. 136 – 137.

⁹ Пак там, с. 143.

¹⁰ Пак там, с. 139.

¹¹ Пак там, с. 147.

литически разпри. Партийното ядро в управляващата партия започва да се разграничава от доминиращите в правителството на Цанков военни и „деветоюнците“¹². С цената на сериозен брой убити, безследно изчезнали, осъдени, емигрирали Цанков постига победа над комунистите и земеделците, което въплъщава неговата мечта за „силна държавна власт“. Но начина, по който тя е постигната, уронва авторитета на България пред света. Действията на правителството водят до загуба на доверие от страна на царя в политиката на премиера и в крайна сметка – до преждевременната смяна на неговото правителство. Неуспешните опити на Цанков да консолидира парламентарното мнозинство в своя подкрепа, го принуждават да подаде на 3 януари 1926 г. оставка и да препоръча за нов министър-председател Ляпчев. Царят приема веднага оставката и натоварва бившия член на ДП с мисията да оглави ново правителство, отново на Сговора¹³. Така и става, а премиерът, въпреки че е стопански деец и никога не се интересувал от полицейските дела, поема и поста на министър на вътрешните работи с цел да може да контролира тази изключително важна в напрегнатата ситуация институция.

При съставянето на кабинета на Ляпчев неговите съмишленици в Демократическия сговор печелят преимущество пред военните и „деветоюнците“¹⁴. Новият премиер изиска висшите административни длъжността да се заемат от цивилни хора с висше образование. Това води до търкания своенните, имащи монопол досега върху тези места. Те се обединяват с „деветоюнците“ около Цанков и дори се появяват слухове, че се подготвя нов държавен преврат, който да върне професора на власт¹⁵. Тези опасения се оказват неоснователни, а по думите на Стефан Груев: „Годините, които последваха, бяха период на истинска демокрация в България. За пет години Ляпчевото правителство, представляващо политическите сили от центъра и десницата, радващо се на мнозинство в парламента, както и на доверието на царя, управляваше в строго съблюдаване на Конституцията.“¹⁶

По времето на Ляпчевото правителство обстановката в страната започва да се нормализира. Министър-председателят не смее да отмени извънредното законодателство, тъй като емигрант-

¹² **Наумов, Георги.** Александър Цанков и Андрей Ляпчев..., с. 56 – 57.

¹³ Пак там, с. 62.

¹⁴ Пак там, с. 67.

¹⁵ Чехословашки извори за българската история. Т. 2, София: Издателство на Българската академия на науките, 1987, с. 35 – 36.

¹⁶ **Груев, Стефан.** Корона от тръни. Царуването на Борис III 1918 – 1943. София: Български писател; Списание „Летописи“, 1991, с. 196.

ските центрове на БКП и БЗНС са все още опасни¹⁷, но прокарва макар и частична политическа амнистия. Ляпчев си дава сметка, че пълна отмяна на ЗЗД в момента е невъзможна. Това ще означава открита вътрешнопартийна война с още силните „деветоюнци“, което ще разклати управлението му. ЗЗД остава в сила, но най-тежките му наказания не се прилагат. Премиерът се опитва да спре изпълнението на смъртните присъди по този закон и предлага на царя да ги замени с доживотни наказания. Презумпцията е един ден и те да бъде намалени¹⁸.

Дори политическият противник на Ляпчев Григор Чешмеджиев подчертава: „Трябва да се признае, че Ляпчев не обичаше да се правят неприятности на политическите лица – негови противници.“¹⁹

В крайна сметка, от една окървавена и дълбоко разделена нация през 1926 г., когато през 1931 г. Ляпчев напуска премиерския пост, той е успял да превърне България, в страна, в която демократичните процедури се спазват и политическата обстановка се е нормализирала. За тези пет години спират да изчезват безследно известни политически фигури и опозиционно настроени журналисти, смъртните присъди са заменени. Дадени са две политически амнистии, комунистите са легализирани под името „Работническа партия“, две Народни събрания изкарват пълния си мандат, а парламентът изпълнява ролята си и издига и сваля правителства²⁰.

Всичко това се дължи на министър-председателя и неговите качества като личност. Няколко години след смъртта му Атанас Буров го характеризира така – Ляпчев е добър човек и по това дори не прилича на българин. Той не знае да мрази, да преследва, да отмъщава. Има противници, но не и врагове. Не таи злоба към тези, които са го клеветили и са били несправедливи към него. За известния banker и политик Ляпчев има уравновесен характер, не изпада в противоречия и крайности²¹. Като политик той е прагматик, макар понякога това да го води до опортюнизм.

¹⁷ **Първанова, Румяна.** Демократическият сговор и неговото управление (1923 – 1931). – В: Исторически преглед, 1994 – 1995, кн. 3, с. 32; **Божинов, Воин.** Земното кълбо не престава да се върти..., с. 158.

¹⁸ **Божинов, Воин.** Земното кълбо не престава да се върти..., с. 159.

¹⁹ **Чешмеджиев, Григор.** Политически спомени. София: Издателство на Отечествения фронт, 1988, с. 398.

²⁰ **Янчулев, Методи.** Спомени. Част I – II. ..., с. 202.

²¹ Андрей Ляпчев. Човек, държавник, общественик. Плевен: Изгрев, 1936, л. 5 – 6.

След тежкия удар от 1923 г. БЗНС не е формално разтурен, но фактически е поставен под „политическа карантина“²². Следват няколко години на неособено активни опити за възстановяване на организацията. Последното действително е трудно, тъй като голяма част от ръководителите на Съюза са убити, намират се в затвора или са в емиграция.

Все пак нормализацията на обществения живот при управлението на Ляпчев създава условия за провеждане на интензивна организационна, идеологическа и пропагандна дейност на БЗНС в цялата страна²³. Делегация, състояща се от Георги Марков и Коста Томов, при посещение при премиера и министър на вътрешните работи, протестира, че БЗНС продължава на практика да е извън законите. Те искат позволение организацията да проведе свой конгрес. Въпреки уклончивия отговор на Ляпчев, обстановката в страната наистина се е променила, в сравнение с периода 1923 – 1925 г. Започва се с малки стъпки, като през ноември 1926 г. са свикани 59 делегати на заседание на Върховния съюзен съвет на БЗНС. Възстановено е и издаването на партийния печатен орган²⁴. Обявените частични, но неколkokратни амнистии също помагат за постепенното организационно обновяване на Съюза.

Георги Марков и Александър Радолов отново се срещат с Ляпчев и поставят въпроса за провеждането на редовен конгрес на БЗНС. Отговорът и този път е уклончив. Едва през ноември 1926 г. Ляпчев допуска възможността за свикване на земеделски конгрес, но не в столицата, а в Стара Загора и най-рано през април 1928 г.²⁵ В действителност той позволява такъв да се проведе цяла година по-рано. Това не означава, че премиерът изпуска от внимание процесите в БЗНС. Някои изследователи твърдят, че негова заслуга е включването на Коста Томов в ръководството на Съюза²⁶.

В края на 1926 г. вътре в БЗНС назрява недоволство от временното ръководство. Особено силни са настроенията срещу Коста Томов, Стоян Омарчевски и Георги Марков. Те са обвинявани, че

²² **Георгиев, Александър.** Трудовият блок (1926 – 1929 г.). София: Издателство на Българската комунистическа партия, 1968, с. 9.

²³ **Поппетров, Николай.** Време за вглеждане (За някои обществени тенденции при управлението на Андрей Ляпчев). – В: Андрей Ляпчев. Изкуство, култура, политика. София: Институт за изкуствознание – БАН, 2006, с. 122.

²⁴ **Барев, Ценко.** Принос към историята на Българския земеделски народен съюз. Борба. Идеология. Принципи. София: Булвест 2000, 1994, с. 304.

²⁵ Пак там, с. 306.

²⁶ Пак там, с. 304.

политическите им възгледи се доближават прекалено близо до правителствените²⁷. В резултат на вътрешните противоборства БЗНС бързо се разцепва на няколко отделни крила. През 1926 г. хората около Коста Томов се отделят в БЗНС „Оранжев“²⁸. Една година по-късно земеделските фракции стават три. Георги Марков, който е близък с Коста Томов до началото на 1927 г., решава да се отцепи от неговата организация. Така през април 1927 г. се провеждат цели три конгреса на БЗНС – в Княжево е този на Коста Томов и Стоян Омарчевски, в Стара Загора – на Георги Марков и Александър Радолов, а този на Константин Муравиев се провежда в Пловдив²⁹.

На парламентарните избори през 1927 г. земеделските крила участват в различни опозиционни коалиции: „Железен блок“, включва БЗНС „Врабча 1“, социалдемократи и занаятчи, хората на Коста Томов се коалират с демократи и радикали в „Трудовия блок“. Общо 48 земеделци попадат в Народното събрание, а Демократическият сговор получава 168 депутати³⁰.

Според социалдемократата Григор Чешмеджиев, изненадващо „Железният блок“ получава много гласове от комунистите, които не вярват, че полицията ще допусне да се гласува за техни кандидати: „Обаче мога да го кажа, че [...] в много околии бившите комунисти не само не ни пречеха, но и открито помагаша на така наречения Железен блок, който бяхме създали земеделците, занаятчиите и ние – широките социалисти.“³¹

Въпреки че представителството на БЗНС не съответства на реалното им влияние, поне по тяхно мнение, фактът че влизат официално в парламента, бележи ясно процеса на възстановяване на Съюза. Историографите, които са проучвали историята на БЗНС преди 1989 г., са склонни да обвиняват Ляпчев в стремеж да обезсили и разцепи БЗНС. Твърди се, че с помощта на полицията на конгреса в Стара Загора взимат връх центристите около Александър Радолов и Георги Марков³². Там се оформя и едно крило (станало известно като „Врабча 1“), начело с Димитър Гичев и Георги Йорданов, което ползва относително лява фразе-

²⁷ **Ревякина, Луиза.** Коминтернът и селските партии на Балканите. 1923 – 1931, София: Академично издателство „Проф. М. Дринов“, 2003, с. 204.

²⁸ **Петрова, Димитрина.** БЗНС през периода на икономическата криза 1929 – 1934. София: Наука и изкуство, 1979, с. 14.

²⁹ **Казасов, Димо.** Видяно и преживяно. 1891 – 1944. София: Издателство на Националния съвет на Отечествения фронт, 1969, с. 373.)

³⁰ **Григоров, Боян.** БКП през периода на временната и частична стабилизация на капитализма 1925 – 1929 г. София: Издателство на БКП, 1961, с. 128.

³¹ **Чешмеджиев, Григор.** Политически спомени..., с. 388.

³² **Георгиев, Александър.** Трудовият блок..., с. 76.

ология³³. Има сведения, че Димитър Гичев е арестуван за острата си реч срещу властта³⁴. Това дава основание на него и на хората му да се само представят като „смели борци против фашизма“³⁵. Подобна слава им носи престиж и засилва влиянието им, което се вижда на XIX конгрес на БЗНС, проведен през ноември 1927 г. В програмата си те настояват за отмяна на Закона за защита на държавата, за пълна и безусловна амнистия, за възстановяване на част от законите на самостоятелното управление на БЗНС и разтуряне на всички фашистки и военни организации³⁶.

Реакцията на Ляпчев на закъснява. Той смята, че Постоянното присъствие е овладяно от левичари, които споделят позициите на емигранта Коста Тодоров. Нещо повече, той вижда тясно обвързване на БЗНС с комунистите и Югославия и предателство по отношение на Тракия³⁷.

Не случайно управляващите, както и другите опозиционни партии, определят крилото Г. Йорданов–Д. Гичев като левичарско. То упорито се придържа към своята линия за напълно самостоятелна политика на БЗНС и е против всякакво единодействие с други организации³⁸. Хората на Г. Марков също определят конкурентното си крило в БЗНС като „котило, което се кичи с левичарство“³⁹.

През април 1928 г. чехословашкият пълномощен министър в София Рейхолец определя лидера на лявото крило в БЗНС Гичев за „единофронтовец“, който е попаднал изцяло под влиянието на комунистите⁴⁰. Самите комунисти смятат Д. Гичев и Г. Йорданов за центристи, но понякога наистина допускат, че са „левичари“⁴¹. Последната заблуда не трае дълго – за да се предпази от обвинения в Единен фронт с комунистите, а и защото са конкуренти за влияние сред българските селяни, БЗНС публично се разграничава от създадената през 1927 г. Работническата партия – очевиден легална проява на забранената БКП. Гичев даже се пред-

³³ Пак там, с. 77.

³⁴ **Барев, Ценко**. Принос към историята на Българския земеделски народен съюз..., с. 310.

³⁵ **Панайотов, Любомир**. Борбата на БКП срещу ликвидаторството и десноопортюнистическите отклонения (1923 – 1934 г.). София: Издателство на БКП, 1962, с. 171.

³⁶ **Барев, Ценко**. Принос към историята на Българския земеделски народен съюз..., с. 313; **Ревякина, Луиза**. Коминтернът и селските партии на Балканите..., с. 215.

³⁷ **Барев, Ценко**. Принос към историята на Българския земеделски народен съюз..., с. 316 – 317.

³⁸ **Науумов, Георги**. Селското движение в България 1929 – 1934. София: Наука и изкуство, 1975, с. 13.

³⁹ **Илиев, Димитър**. Моят живот (1897 – 1966). Спомени. София: Изток-Запад, с. 371.

⁴⁰ Чехословашки извори за българската история..., с. 134.

⁴¹ **Василев, Васил**. Положението на трудещите се в България в началния период на икономическата криза от 1929 – 1933 г. и развитието на революционния подем (краят на 1929 – средата на 1931 г.). – В: Известия на Института по история, 1960, кн. 8, с. 37.

ставя пред обществото като борец срещу „диктатурата отляво“. На свой ред и депутатите от Работническата партия в парламента имат отрицателно отношение към земеделците⁴². Ръководството на БЗНС на практика подкрепя правителството в преследването на по-левите елементи в Съюза⁴³. На всички е ясно, че т. нар. „леви земеделци“ са чисти комунисти със земеделска партийна книжка.

За селските общински избори на 19 февруари 1928 г. Постоянното присъствие на БЗНС преценява, че те имат само местно значение и затова се препоръчва на дружбите да влязат в сътрудничество с опозицията, но не и с Работническата партия. Идеята е да се търси единодействие най-вече с демократите и национал-либералите⁴⁴.

Именно по време на тези избори се вижда, че БЗНС започва да се отделя от „Железния блок“. Не навсякъде се подкрепят досегашните коалиционни партньори. За Ценко Барев, това се дължи на провежданата от Александър Малинов линия за привличане на БЗНС и изолиране на социалистите. Според него това става с благословията на Двореца, който се стреми към „опитомяване“ на БЗНС. Димитър Гичев, Константин Муравиев и Вергил Димов са се поддали на изкушението, виждайки шанс чрез съюзяване с Демократическата партия да се доближат до властта. Земеделците политемигрантите никак не са доволни от забелязващите се тенденции, те искат запазване на „Железния блок“⁴⁵.

Официално Сговорът получава 65% от гласовете⁴⁶ и печели тези избори. Но както пълномощният министър на Чехословакия в София справедливо отбелязва, макар че БЗНС разполага вече с по-голяма свобода, селяните изненадващо дават предпочитанията си на Демократическия сговор. Причините може да са няколко, вероятно по традиция те гласуват за властта, а и споменът за терора от периода 1923 – 1925 г. още е жив. Така или иначе куриозът е налице, макар че управляващата партия е възникнала като реакция на интелектуалци срещу управлението на Стамболийски, тя се опира повече на селяните, отколкото на градските среди, сред които опозицията – социалисти, национал-либерали, демократи, радикали и др. имат силно влияние. Неслучайни видни сговористи твърдят, че в чужбина напълно погрешно ги смятат за буржоазна политическа сила, реално те са

⁴² Петрова, Димитрина. БЗНС през периода на икономическата криза..., с. 40.

⁴³ Ревякина, Луиза. Коминтернът и селските партии на Балканите..., с. 219.

⁴⁴ Георгиев, Александър. Трудовият блок..., с. 144.

⁴⁵ Барев, Ценко. Принос към историята на Българския земеделски народен съюз..., с. 323.

⁴⁶ Георгиев, Александър. Трудовият блок..., с. 148.

земеделска партия и техните избиратели са селяни⁴⁷.

Рейхалец все пак отбелязва, че управляващите са доста изобретателни при печеленото на избори по селата – на „нужните“ места се наблюдава масово мобилизиране на хора в трудовата повинност точно по време на избори, обявяване на дадено село или на цяла околия за заразен район и въвеждането на карантина с цел да се осуети гласуването. В този смисъл привържениците на опозицията в градовете са доста по-защитени от тези в селата⁴⁸.

След частично успешните избори, макар и на местно ниво, напрежението вътре в БЗНС се покачва. Следва ново изостряне на отношенията между групата на Георги Марков–Александър Радолов и тази на Георги Йорданов–Димитър Гичев. Първата настоява БЗНС публично да даде гаранции, че няма да се повторят недемократичните и неконституционните действия на Стамболийски, за да бъде Съюзът причислен към „партиите на реда“. Това ще позволи той да бъде изваден от „политическата карантина“. Другата група не вижда смисъл от такива изявления и продължава да настоява за напълно самостоятелни действия от страна на БЗНС⁴⁹. Поради тази причина тя излиза от коалицията „Железен блок“, което изобщо не ѝ пречи на окръжните избори през ноември 1928 г. реално да действа заедно с демократите и националлибералите⁵⁰.

Така в началото на 1929 г. вече се оформят четири самостоятелно съществуващи групи на земеделци. Две от тях са БЗНС „Стара Загора“ на Димитър Драгиев и БЗНС „Оранжев“ на Коста Томов. Вторият успява да си присвои символа на земеделското движение в България – оранжевия цвят, както и партийния орган „Земеделско знаме“. През 1928 г. томовистите се опитват безуспешно да се обединят с драгиевистите. И двете крила имат ограничено влияние сред селяните⁵¹. Но категорично са против БЗНС „Врабча 1“⁵².

Точно този съюз се оказва най-влиятелният. Първоначално хората на Коста Томов овладяват партийната централа, но скоро изпадат във финансови затруднения и се оказват със сериозни дългове към Българската земеделска банка (БЗБ). В резултат всички съюзни имоти на ул. „Врабча 1“ са обявени за публичен

⁴⁷ Чехословашки извори за българската история..., с. 127.

⁴⁸ Пак там, с. 128.

⁴⁹ **Ревякина, Луиза.** Коминтернът и селските партии на Балканите..., с. 222.

⁵⁰ **Барев, Ценко.** Принос към историята на Българския земеделски народен съюз..., с. 324.

⁵¹ **Наумов, Георги.** Селското движение в България..., с. 11.

⁵² Пак там, с. 27.

търг. По неznайни пътища К. Муравиев намира средства и за 10 млн. лева откупува от БЗБ тези имоти. Две са версиите за наличието на тези пари – едната е че са дошли от Белград, а другата – че са част от 30 млн. лв, които Стабмолийски взема от безотчетните фондове на правителството и които изчезват в дните преди и след преврата на 9 юни 1923 г.⁵³

Така това крило става известно с допълнението към името си – БЗНС „Врабча 1“, тъй като нейната централа се намира на тази улица. То получава и предимство пред другите си земеделски конкуренти, което не означава, че всичко в него е наред. Напротив, в това крило се наблюдава сепаратизъм, като хората около Георги Марков и на Георги Йорданов–Димитър Гичев реално са се разделили и действат самостоятелно⁵⁴. Противоречията във върховете на „Врабча 1“ водят до свикване на два самостоятелна конгреса в Плевен през февруари 1929 г. На тях двете течения се заклеияват взаимно и се изключват от БЗНС⁵⁵. Хората на Георги Марков не искат да имат нищо общо с „гичевистите“, смятани от тях за левичари-демагози⁵⁶. На техния конгрес бившият главнокомандващ по време на Първата световна война ген. Никола Жеков е внесен на ръце в залата. Забележителното със случая е, че той е съден по време на управлението на А. Стамболийски и лежи в затвора, но след преврата на 9 юни 1923 г. рязко променя възгледите си, става член на БЗНС и дори е председател на Софийската градска земеделска дружба⁵⁷.

Ценко Барев, който във всички превратности вътре в БЗНС е склонен да вижда дългата сянка на Двореца, твърди, че цар Борис III, след неуспехът на Ляпчев да разцепи БЗНС, решава за същата цел да използва ген. Жеков. Когато вижда, че няма да успее, генералът се оттегля, вероятно това става по нареждане на Двореца⁵⁸.

Със или без генерала, с помощта на Ляпчев или на царя, БЗНС „Врабча 1“ се разцепва. Но през пролетта на 1929 г. международното аграрно движение настоява за обединение на земеделците в България, същото иска и Белград. Подобни са разговорите на Константин Муравиев с югославския и чехословашкия пълномощни министри в София. Сходни внушения са правени в също-

⁵³ Пак там, с. 16 – 17.

⁵⁴ Пак там, с. 10 – 11.

⁵⁵ Пак там, с. 17.

⁵⁶ Пак там, с. 19.

⁵⁷ Янчулев, Методи. Спомени. Част I – II. ..., с. 329.

⁵⁸ Барев, Ценко. Принос към историята на Българския земеделски народен съюз..., с. 322 – 323.

то време и на Коста Томов, Георги Марков и Стоян Омарчевски⁵⁹.

Този външен натиск има ефект и през октомври 1929 г. е подписан протокол за обединяване на крилата на Марков и Гичев, което официално става на XXI конгрес на БЗНС през ноември 1929 г.⁶⁰

С това добрите новини за земеделците приключват. От есента на 1928 г. вътре в БЗНС „Врабча 1“ започва да се оформя ново течение от кръга около в. „Пладне“. Негов главен редактор е инж. Георги Вълков, в списването му редовно участват Коста Тодоров, Трифон Кунев, Илия Бешков, Никола Петков, д-р Г. М. Димитров, Асен Павлов. Мотото на вестника е „Винаги справедлив – никога неутрален!“ и още в първия си брой хората, които стоят зад него обявяват, че са на страната на демокрацията и парламентаризма. В първите години пладненци действат само като идейно и политическо движение, без да са организационно обособени и без да имат особено влияние в дружбите⁶¹.

Своя принос в разногласията дават и емигрантите-земеделци, напуснали България през 1923 – 1925 г. По правителствени данни има 169 емигранти към началото на 1931 г. БЗНС „Врабча 1“ ги изчислява на 300⁶². Те са се разцепили още през 1925 г. – Александър Оббов и Коста Тодоров срещу Недялко Атанасов и Христо Стоянов⁶³. И двете групи търсят подкрепата на Белград, но най-далеч в тези опити стигат А. Оббов и К. Тодоров, превърнали се в нещо като агентура на югославските управляващи⁶⁴. И двете емигрантски групи поддържат тесни контакти с различните крила на БЗНС. Първоначално Александър Оббов и Коста Тодоров подкрепят групата на Георги Марков, а когато през 1928 г. губят доверие в него, стават идейни вдъхновители на кръга около „Пладне“. На свой ред Недялко Атанасов и Христо Стоянов са свързани с крилото на Йорданов-Гичев⁶⁵.

До българските власти стига информация, че от Чехословакия за в. „Пладне“ са преведени значителни суми, наброяващи общо близо пет милиона лева. Въпреки този факт, както и мнението, че „Пладне“ е по-опасен от официалния орган на земеделците⁶⁶,

⁵⁹ **Наумов, Георги.** Селското движение в България..., с. 23.

⁶⁰ **Наумов, Георги.** Селското движение в България..., с. 26; **Ревякина, Луиза.** Коминтернът и селските партии на Балканите..., с. 226.

⁶¹ Пак там, с. 14 – 15.

⁶² **Петрова, Димитрина.** БЗНС през периода на икономическата криза..., с. 17.

⁶³ **Йоцов, Ярослав.** Управлението на „Демократическия“ сговор. – В: Исторически преглед, 1949, кн. 3 – 4, с. 476.

⁶⁴ Пак там, с. 477.

⁶⁵ **Наумов, Георги.** Селското движение в България..., с. 15.

⁶⁶ Чехословашки извори за българската история..., с. 235.

мерки срещу това печатно издание така и не са взети.

Трябва да се отчете, че на Ляпчев не му е лесно – всяка амнистия, разрешението земеделците да провеждат организационна и печатна дейност, както и легализирането на комунистите като Работническа партия (премиерът сам дава идеята, урежда всички подробности, действа пред съда за регистрацията на новата партия, но пък начело на нея стои агент на полицията), се приема „на нож“ от най-твърдото ядро на Сговора – т. нар. „деветоюнци“ и военните. Те не се колебаят да обвинят премиера в „керенщина“, в криворазбрана политика към помирение. Това постоянно заплашва единството на правителственото мнозинство в Народното събрание. В държавния апарат, особено в Министерството на вътрешните работи и народното здраве, също има фанатични привърженици на политиката на „твърда ръка“, които, съвсем логично, са отрицателно настроени към новата политическа линия на Ляпчев⁶⁷.

През 1927 г. британската легация в София докладва в Лондон, че военните от Сговора стават все по-непредсказуеми, защото толерантността на Ляпчев е позволила БЗНС да се реорганизира и възстанови. В аудиенцията при царя А. Цанков също споменава слабостта на премиера, която позволява на враговете на страната да застрашават сигурността ѝ⁶⁸.

Вероятно по тези причини властта следи опитите за преодоляване на противоречията между земеделските крила с голямо внимание. Всяка стъпка на земеделските дейци, и в София, и по места, се преценява и анализира. Обединението на „гичевисти“ и „марковисти“ в края на 1929 г. се възприема като опасна за държавата тенденция. Полицията с тревога отбелязва вероятността „гичевистите“ да се наложат. Очертава се неприятната възможност след година-две БЗНС да стане опасна политическа сила както за властта, така и за националните интереси на страната, тъй като е подгласна на чужди централи⁶⁹. За последното властта има доказателства. Завеждащ канцеларията на Задгарничното представителство на БЗНС в Югославия е бившият офицер от авиацията Радул Милков. След поредната амнистия, той взема решение да се завърне в България, като отнася част от архива на Задгарничното представителство в Прага. Там той я предава на пълномощния министър Димитър Михалчев, който по доверен

⁶⁷ Янчулев, Методи. Спомени. Част I – II. ..., с. 252.

⁶⁸ Цар Борис III в британската дипломатическа кореспонденция (1919 – 1941 г.). Т. 1. (1919 – 1934 г.). – В: Архивите говорят. Т. 38. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2005, с. 138, 140.

⁶⁹ Наумов, Георги. Селското движение в България..., с. 49.

човек я изпраща на Ляпчев. Сред документите са и касовите книги на Задганичното представителство с вписани получени крупни суми от югославското правителство. Пари редовно са постъпвали в касата – за издръжка на емигрантски лагери, за покупка на оръжие и др. Ляпчев запазва част от тези документи, които доказват предателска дейност на земеделските политемигранти – включително за поети ангажименти към Белград и Атина⁷⁰.

Интересите на управляващите, а и на голяма част от политическите партии в страната, е БЗНС да не е единен. Затова политическата полиция се стреми да не допусне обединяване на БЗНС, което да го превърне в силна политическа партия с претенции за власт. За целта е целесъобразно да се допусне завръщането на някои политемигранти, най-вече Александър Оббов. Предполага се, че той ще застане на страната на Георги Марков и Александър Радолов и ще засили това крило. Ако се завърне и Недялко Атанасов, той на свой ред ще укрепи „гичевистите“ и така БЗНС „Врабча 1“ ще се разпадне на две равни, но по-слаби части⁷¹.

Но към този момент властта реално няма от какво да се притеснява. БЗНС „Оранжев“ на Коста Томов и БЗНС „Стара Загора“ вегетират⁷². Макар през 1929 г. на XXI конгрес на БЗНС да е провъзгласено единството на „Врабча 1“, реално то не съществува. Наблюдават се две силни крила: Гичев–Муравиев–Йорданов, и това на Марков–Радолов–Баев. Димитрина Петрова дори споменава трето-земеделска левица, начело с Лазар Станев и Георги Драгнев. Нейното твърдение изглежда доста пресилено, но и без „левицата“, между съществуващите крила има сериозни политически и тактически различия и се води изтощителна борба за надмощие. „Гичевистите“ продължават да настояват за самостоятелна политическа борба и са против единодействие с опозицията. Хората на Георги Марков пък приемат коалиция с т. нар. „буржоазни“ партии като единствен път за успех срещу Сговора⁷³. Левицата в БЗНС е слаба и има характер по-скоро на земеделско поделение на Работническата партия, отколкото на ляво аграрно течение. Освен тези течения в БЗНС „Врабча 1“ съществува и все по-засилващият се кръг около в. „Пладне“⁷⁴.

Част от по-дясно настроените земеделци открито предлагат на Сговора своята подкрепа⁷⁵. Това е в унисон с тактиката на

⁷⁰ Янчулев, Методи. Спомени. Част I – II. ..., с. 263 – 264.

⁷¹ Наумов, Георги. Селското движение в България..., с. 49 – 50.

⁷² Петрова, Димитрина. БЗНС през периода на икономическата криза..., с. 16 – 17.

⁷³ Пак там, с. 15.

⁷⁴ Пак там, с. 16.

⁷⁵ Йоцов, Ярослав. Управлението на „Демократическия“ сговор..., с. 464.

управляващите на „опитомяване“ на БЗНС, като се правят опити за привличане на различни крила и дейци⁷⁶. На свой ред опозицията, и то предимно демократите, полага големи усилия да въвлечат БЗНС в обща борба срещу Сговора⁷⁷. Земеделците нямат желание да работят с комунистите, които на свой ред отказват каквото и да е единодействие с БЗНС. Взелите връх в БКП левосектанти виждат Съюза като „кулашка партия“ и „аграрфашистка организация“⁷⁸. На Втората нелегална конференция на БКП, проведена през януари 1928 г. в Берлин, е заявено, че цялата българска буржоазия е фашистка, от най-дясно до най-ляво, същото се отнася и до всички в БЗНС. По този начин тактиката на Единния фронт вече няма как да се осъществява чрез разговори и договаряне на ръководните органи. Той ще се налага само отдолу, по места, под прякото ръководство на комунистите⁷⁹. Ясно е, че земеделците трудно ще приемат подобен подход, макар че има изолирани случаи като Георги Йорданов, който настоява за единодействие на БЗНС с Работническата партия, т.е. с комунистите⁸⁰.

И в началото на 1930 г. „Врабча 1“ следва линията си за самостоятелна борба за сваляне на Сговора и отхвърля опитите на опозицията за договаряне и общ фронт. БЗНС участва сравнително успешно в общинските избори през февруари 1930 г. При интерпелации в парламента все пак „Врабча 1“ е склонна да подкрепя опозицията⁸¹. Но това не е проблем за управляващите. В XXII ОНС БЗНС, а и цялата опозиция не са особено активни⁸². Може да се каже, че през лятото на 1930 г. антисговористката дейност на БЗНС е слаба⁸³.

Все пак в Съюза протичат неприятни за управляващите процеси. Хората около Димитър Гичев работят с успех за намаляване на влиянието на Георги Марков върху Александър Радолов и Христо Чолаков, а друг негов човек – Христо Баев, опразва мястото на секретар на съюза поради разкрити злоупотреби⁸⁴. На редовният XXII конгрес на БЗНС „Врабча 1“ в края на 1930 г. „гиче-

⁷⁶ Петрова, Димитрина. БЗНС през периода на икономическата криза..., с. 18.

⁷⁷ Пак там, с. 19.

⁷⁸ Пак там, с. 18.

⁷⁹ Ревякина, Луиза. Коминтернът и селските партии на Балканите..., с. 216.

⁸⁰ Колев, Валери. Борбата на Демократическия сговор с опозицията за управлението на общините (1926 – 1931). – В: Годишник на Софийския университет – Исторически факултет, 1996 – 1997, Т. 89 – 90, с. 213.

⁸¹ Петрова, Димитрина. БЗНС през периода на икономическата криза..., с. 20.

⁸² Пак там, с. 39.

⁸³ Пак там, с. 21.

⁸⁴ Наумов, Георги. Селското движение в България..., с. 94.

вистите“ вече получават отчетливо надмощие⁸⁵. Според Димитър Илиев, това става с помощта на властта и комунистите, които по странен начин действат заедно във вреда на хората на Г. Марков. Управляващите заплащат за транспорта на преоблечени пернишки миньори-комунисти, които пристигат на конгреса и подкрепят групата на Гичев–Муравиев чрез скандали. Целта е да се избегне заздравяването на Съюзът⁸⁶. И едните, и другите имат полза от слаб БЗНС. Комунистите го възприемат като конкурентна организация, която може да привлече недоволните селяни в своите редици, вместо в Работническата партия⁸⁷. Не случайно, през 1931 г., на XXIII редовен конгрес на БЗНС Вергил Димов заявява, че за да удари БЗНС Сговорът съзнателно и широко е подкрепял комунистите⁸⁸.

Въпросът за изборната тактика е от изключително значение за БЗНС „Врабча 1“ – дали да се явят самостоятелно или в коалиция. Ако е второто – с кого и с каква цел – само за изборите или за бъдещо съвместно управление. Тази дилема предизвиква ожесточени спорове сред земеделците⁸⁹. Тактиката става проблем № 1 за БЗНС през есента на 1930 г. Както и преди Д. Гичев е за самостоятелно явяване на изборите, но повечето в Съюза предпочитат формата на коалиция – едни със Занаятчийската партия, широките социалисти и „драгиевистите“, други – с възможно най-широк опозиционен блок⁹⁰.

Трудността на избора се крие във факта, че повечето от другите партии се колебаят между активна борба срещу Сговора и евентуално споразумение с него, а и разчитат много на царя за промяна „отгоре“. Едва след като лидерът на ДП А. Малинов не успява да получи подкрепа от Двореца, той се обръща към опозицията, включително и към БЗНС. В. „Знаме“ започва да пише статии в полза на широка коалиция с участието на „Врабча 1“⁹¹.

Демократите проявяват открит интерес към сътрудничество със земеделците. През 1930 г. те наблюдават с тревога разраствашата се стопанска криза, съчетана с политическа, която води до инертност във външната политика, в ширеща се корупция, в неспособност и разложение на управляващия Сговор. Продъл-

⁸⁵ Пак там, с. 96.

⁸⁶ **Илиев, Димитър**. Моят живот (1897 – 1966)..., с. 366 – 367.

⁸⁷ **Наумов, Георги**. Селското движение в България..., с. 38.

⁸⁸ Изложение от секретаря на БЗНС Вергил Димов по политическото положение на страната и състоянието на Земеделския Съюз направено пред XXIII редовен конгрес. София: Печатница Божинови, 1931, с. 11.

⁸⁹ **Петрова, Димитрина**. БЗНС през периода на икономическата криза..., с. 21.

⁹⁰ Пак там, с. 25.

⁹¹ Пак там, с. 26.

жителната агония на режима се оценява от Демократическата партия като заплаха за държавата. В тази партия сериозно започват да се безпокоят от нарастващото обществено недоволство в страната⁹², което може да доведе до избухване на познати допреди няколко години конфликти.

Постоянното присъствие на „Врабча 1“ решава да се яви на изборите в сътрудничество с други политически партии на базата на обща платформа и участие в бъдещо управление⁹³. Естествен партньор за такава коалиция се очертават демократите на Малинов, но отношенията помежду им са помрачени от спомените за недалечното минало. Освен това възгледите им за бъдещето управление на страната са прекалено различни. В разговорите през есента на 1930 г. с „Врабча 1“ демократите категорично отхвърлят искането на земеделците за премахване на ЗЗД и за пълна политическа амнистия. Съгласни са най-много на изменение на ЗЗД и частична политическа амнистия. Никола Мушанов публично заявява, че Демократическата партия няма да става гарант на БЗНС в изкачването му във властта. При това положение земеделците прекратяват преговорите с демократите. Гичев настоява като условие за съвместно явяване на изборите да бъдат приети неговите искания. Все пак Върховният съюзен съвет на „Врабча 1“ приема в края на октомври 1930 г. решение да се върви към коалиция с обща платформа, за установяване на народна власт, без участието на Сговора в нея⁹⁴.

На 21 ноември 1930 г. е проведен XXII конгрес на БЗНС. Една седмица по-рано, с редовен паспорт се завръща в България политемигрантът Стефан Цанов, който е съратник на Стамболийски, участник в Септемврийското въстание, дългогодишен емигрант. Според Д. Петрова, обаче, той е човек на Ляпчев и в емиграция е еволюирал в патриотар, свързан с ВМРО⁹⁵.

Основание за подобно твърдение можем да намерим в думите на Ст. Цанов, на конгреса: „ – В Югославия има един велик държавник. Той е Пашич. Ние също имаме такъв. Той е Андрей Ляпчев.“⁹⁶ Цанов е привърженик на линията на помирение на „Врабча 1“ със Сговора, на сближаване с Двореца. Той смята, че правителството не е виновно за сериозната стопанска криза, която има световни измерения, че БЗНС е допуснал тежки грешки

⁹² **Стоянова, Росица.** Демократическата партия и политическата криза в България (1930 – май 1931 г.). – В: Исторически преглед, 1993, кн. 1, с. 41.

⁹³ **Петрова, Димитрина.** БЗНС през периода на икономическата криза..., с. 27.

⁹⁴ Пак там, с. 27 – 28.

⁹⁵ Пак там, с. 29.

⁹⁶ Цит. по: **Илиев, Димитър.** Моят живот (1897 – 1966)..., с. 373.

в отношенията си със столицата, градовете и интелигенцията, които трябва да бъдат коригирани⁹⁷.

Неговите думи явно не са успели да спечелят привърженици сред участниците в конгреса, защото в новоизбрания Управителен съвет на БЗНС преобладават „гичевистите“. В новото Постоянно присъствие има четирима от тях, двама от приближените на Георги Марков и един на Стефан Цанов. „Пладненци“ остават извън ръководните органи, дори в. „Пладне“ е осъден като противосъюзен. На свой ред „пладненци“ определят конгреса като опорочен и фалшив⁹⁸.

Тези вътрешни борби между „марковисти“ и „гичевисти“, в която се намесват и Стефан Цанов и „пладненци“, допълнително отслабват „Врабча 1“. Присъствието на земеделците полит-емигранти, които имат свои планове, също задълбочава процесите на разединение. Именно заплахата от Стефан Цанов кара хората на Гичев и „пладненци“ да се сближат. Злостната полемика между „Земеделско знаме“ и „Пладне“ затихва. Според Димитрина Петрова тези разногласия са умело раздухвани от сили извън Съюза, но не представя никакви доказателства за твърденията си.⁹⁹ Най-вероятно авторът има предвид управляващите. За сговористите XXII конгрес на БЗНС показва опасна тенденция към завръщане на режима на Стамболийски, срещу който са се борили. Те не са доволни и от засилване влиянието на Д. Гичев и укрепването му в ръководството на съюза. Съществуват реални опасения, че на предстоящите парламентарни избори БЗНС може да спечели голям брой мандати и не само да влезе във властта, но и да стане неин център. Затова са разработени варианти за осуетяване на този сценарий. Единият предвижда връщане на определени земеделци емигранти, които да подкрепят Г. Марков и по този начин да отслабят силата на Д. Гичев. Другият план предвижда да бъдат привлечени Стефан Цанов и Стоян Омарчевски към властта¹⁰⁰.

На този етап опасенията на Сговора са излишни. Към началото на 1931 г. официално следваната от БЗНС „Врабча 1“ тактика е за самостоятелно явяване на бъдещите избори¹⁰¹. Сговористите умело работят в същата посока, която е в полза на управляващите. Те не престават да напомнят на опозиционните партии, и най-вече на демократите, че именно подобна коалиционна так-

⁹⁷ Петрова, Димитрина. БЗНС през периода на икономическата криза..., с. 30.

⁹⁸ Пак там, с. 31.

⁹⁹ Пак там, с. 36.

¹⁰⁰ Пак там, с. 32.

¹⁰¹ Пак там, с. 36 – 37.

тика е докарала А. Стамболийски на власт. На Александър Малинов се внушава, че може да загуби премиерския си пост в полза на Димитър Гичев, ако подобна коалиция с „Врабча 1“ спечели изборите¹⁰².

Използвайки световната стопанска криза и неспособността на Сговора да се справи със ситуацията в страната, БЗНС „Врабча 1“ развива огромна опозиционна кампания в печата. Провеждат се и голямо количество земеделски събрания в различни села и градове през зимата на 1930 – 1931 г.¹⁰³ Затова управляващите следят с повишено внимание именно дейността на „Врабча 1“¹⁰⁴. Стопанската криза е благодатна почва за политически атаки срещу властта, но от друга страна задълбочава разложителните процеси сред земеделците, като различните им крила понякога имат противоположно политически виждания и поведение¹⁰⁵.

Сговористите чувстват, че парламентарните избори през юни 1931 г. ще бъдат много тежки за тях, но не смятат да отстъпват. Местните партийни лидери изтъкват, че тази власт с кръв са я взели и с кръв ще я дадат, а Ляпчев публично заявява: „ – На безумци власт не давам!“¹⁰⁶

И без някой да очаква, в самото навечерие на парламентарните избори, демократи и земеделци съставят коалиция. Въпреки сериозните различия между тях и в разрез с всички предвиждания, че това е невъзможно. Така се създава Народният блок, който триумфално ще спечели изборите през юни 1931 г. и по мирен път ще сваля от власт Демократическия сговор.

Заслужава внимание цветистото описание на проф. Александър Цанков на създалата се конфигурация: „Блокът беше една механическа групировка; това, което свързваше и обединяваше съставните му части, бе властването; свалянето и заместването на кабинета Ляпчев. Никаква програма за управление не ги обединяваше и поради най-разнородния си състав такава програма не можеха да имат: между тях нямаше никаква идейна спойка. Ако Демократическият сговор беше, на военен език казано, сборна дивизия, [...] Блокът политически беше нещо като Ноевия ковчег [...]“¹⁰⁷

В действителност правителството на Демократическия сго-

¹⁰² Пак там, с. 36.

¹⁰³ Пак там, с. 38.

¹⁰⁴ **Първанова, Румяна.** Демократическият сговор и неговото управление..., с. 35.

¹⁰⁵ **Петрова, Димитрина.** БЗНС през периода на икономическата криза..., с. 14.

¹⁰⁶ Цит. по: **Илиев, Димитър.** Моят живот (1897 – 1966)... с. 387.

¹⁰⁷ **Цанков, Александър.** Моето време. Мемоари. Б. м.: Прозорец, Б. г., с. 367.

вор не успява в опита си да осъществява контрол над дейността на БЗНС преди изборите. Както казва през 1934 г. френският посланик в София Анри Камбон: „От 1923 до 1931 г. може да се каже, че вътрешният политически живот на България се състоеше в усилията на земеделците отново да заемат мястото си под слънцето и тези на Демократическия сговор да ги държи в положение на парии.“¹⁰⁸

За Димитрина Петрова тактиката на Ляпчев е ясна – да отслабва БЗНС, като предизвиква разцепления в него и привлича поетапно на своя страна някои групи – първо около Коста Томов, после – около Георги Марков¹⁰⁹. По същата причина властта амнистира Марко Турлаков, като му дава възможност да се кандидатира в изборите през 1931 г. и да заеме по-силна позиция във „Врабча 1“. Правителството проявява голяма загриженост и за Димитър Драгиев¹¹⁰. Но на изборите през 1931 г. групите на Коста Томов и на Георги Марков се оказват изолирани, никоя политическа сила не търси коалиция с тях¹¹¹.

В историографията все още се среща тезата, че в периода 1926 – 1931 г. на възстановяването и заздравяването на БЗНС се е пречило максимално и целенасочено. Ценко Барев, сам земеделец, е склонен да вижда фашистки терор навсякъде. Като пример той посочва, че през май 1926 г., от изтезанията и тежкия престоя в затвора след 9 юни умира Цанко Бакалов (Церковски). Той пребивава три години под арест, без да има издадена присъда. А през февруари 1926 г. съдът го оправдава по повдигнатото обвинение в предателство. Връща се от затвора в къщи, където умира¹¹². Отнети са пенсиите на съпругата на Янко Забунов и Александър Димитров, такава не се дава на съпругата на Цанко Бакалов, отпусната е обаче на вдовицата на Теодор Теодоров и др.¹¹³ Барев твърди, че има пребити земеделци и макар терорът да не е масов, той продължава да съществува, но вече се извършва от по-потайни и тренирани хора, а не както при „Кръволока“ Цанков – от брутални и неуки¹¹⁴ и че управлението на Ляпчев съвсем не е безкръвно, както се опитват да го изкарат.

¹⁰⁸ Цит. по: **Кастелан, Жорж**. Българската политика от 1927 до 1934 г. според пълномощния министър на Франция в София. – В: В чест на академик Димитър Косев. Изследвания по случай 70 години от рождението му. София: Издателство на Българската академия на науките, 1974, с. 457.

¹⁰⁹ **Йоцов, Ярослав**. Управлението на „Демократическия“ сговор..., с. 482.

¹¹⁰ **Петрова, Димитрина**. БЗНС през периода на икономическата криза..., с. 45.

¹¹¹ **Йоцов, Ярослав**. Управлението на „Демократическия“ сговор..., с. 484.

¹¹² **Барев, Ценко**. Принос към историята на Българския земеделски народен съюз..., с. 306.

¹¹³ Пак там, с. 325.

¹¹⁴ Пак там, с. 307.

На този етап наличните данни не потвърждават обвинението, че властта е тази, която е пречила с всички сили на възстановяването на дейността на БЗНС. Ако някъде са създадени затруднения на дружбите, това по-вероятно се дължи на местните административни органи, които са подвластни на инерцията отпреди 1926 г. А и ако властта сериозно се е заела да създаде максимални препятствия пред Съюза, как да се обясни гръмката му изборна победа и се завръщането му в управлението през 1931 г.? Това всъщност е единственият случай между двете световни войни, когато правителството, което провежда избори в България, ги губи.

Константин Муравиев споменава, че преди 1931 г. Ляпчев го кани на разговор, в който споделя мнението си, че режимът вече не е същият: „Сега не се боите така за живота си, нали? Е, защо е тази бясна кампания срещу мен! Цанков ли искате да върнете на власт?“ Муравиев признава известно смекчаване на режима, както и това, че между Ляпчев и Цанков има значителна разлика, което не му пречи да се произнесе, че ситуацията в страната не се е променила особено след 1926 г.¹¹⁵ Той обвинява Ляпчев, че се бърка във вътрешните работи на БЗНС, което премиерът отрича¹¹⁶. Единственото, на което министър-председателят държи, е земеделците да използват само легални методи на политическа борба¹¹⁷.

К. Муравиев обаче твърдо вярва в своята теза, защото при един разговор със секретаря на премиера – Методи Янчулев, той продължава да обвинява Ляпчев, че поощрява разцеплението в БЗНС. Но според секретаря не е работа на министър-председателя, който е от съвсем друга партия, да се бори за запазване единството на Съюза¹¹⁸.

Не е единствен Муравиев, който хвърля вината за разделението в БЗНС върху Ляпчев. Земеделците масово са склонни да обвиняват премиера за неразбориите в своя собствен Съюз. Димитър Илиев е убеден: „Това, което Цанков не можа да постигне с насилията и убийствата, трябваше да се постигне „со кротце и со благо“. Ляпчев пусна пипалата си и внесе разкола. Формално Земеделският съюз бе разделен на две, но той бе още повече раздробен. Старите партии твърдяха, че така спасяват държавата, а фактически се стараеха да закрепят господството си.“¹¹⁹

¹¹⁵ **Муравиев, Константин.** Събития и хора. Спомени. София: Гутенберг, 2004, с. 107.

¹¹⁶ Пак там, с. 108.

¹¹⁷ Пак там, с. 110.

¹¹⁸ **Янчулев, Методи.** Спомени. Част I – II. ..., с. 329.

¹¹⁹ **Илиев, Димитър.** Моят живот (1897 – 1966)... с. 350 – 351.

Разбираемо е, че земеделците, които са съвременници на описваните събития, вярват в такива думи. Така е по-лесно да си обяснят разцепленията вътре в съюза, отколкото да търсят вината в себе си. Това до голяма степен емоционално твърдение обаче се прехвърля и към изследователите, които на свой ред го повтарят и затвърждават в науката. Те го правят без да се опират на никакви факти, а по свое вътрешно убеждение. Няма доказателства, които да потвърждават, че Ляпчев играе роля за разцеплението в БЗНС. Обвиненията към втория премиер на Сговора са по-скоро плод на политически спекулации, които са се прехвърлили безкритично в историографията. И без предполагаемата намеса на Ляпчев наличието на различни крила в Съюза и ожесточената борба между тях е дълготрайна и силна традиция. Епитетите „десничар“, „левичар“ и „ултралевичар“ се употребяват безкритично, изпразнени от съдържанието си. В описвания период между водачите на земеделците кипи борба за овладяване на БЗНС, която се основава повече на сблъсъка на лично его, а не толкова на тактически различия. Ако изобщо има такива, те се състоят в това с коя „буржоазна“ партия БЗНС да се завърне на власт. Независимо от привидно принципните призови на „гичевистите“ да се отива на избори единствено самостоятелно, с малки изключения БЗНС неизменно се явява в коалиция.

Още по-интересна е твърдата вяра на някои членове на БЗНС в това, че интересите на комунистите съвпадат с тези на Ляпчев. Нищо, че тогава, а и в следващите не едно и две десетилетия, комунистите ще го определят като „стопроцентов фашист“. Димитър Илиев предава свой разговор през 1927 или 1928 г. с Трайчо Костов, който си изпуска нервите: „ – Ще ви разцелим на безброй групи, човек с човек не трябва да сте заедно. Вие сте най-голямото зло в държавата! – изрева Трайчо. – Никога няма да забравя, че трябва да бъде премахната дружбашката напасть.“¹²⁰ Но на изборите през 1931 г. дори комунистите по места гласуват за Народния блок, защото искат сговористкото правителство да падне от власт¹²¹.

За разцеплението, а едновременно с това и за завръщането на земеделците във властта не бива да се пренебрегва и ролята на цар Борис III. Още веднага след 9 юни 1923 г. той е убеден, че единствената надежда за власт на всички „буржуазни партии“ се крие в раздробяването на БЗНС¹²². В същото време смята, че земеделците не трябва да бъдат изолирани, а привлечени към

¹²⁰ Цит. по: **Илиев, Димитър**. Моят живот (1897 – 1966). Спомени..., с. 354.

¹²¹ **Илиев, Димитър**. Моят живот (1897 – 1966). Спомени..., с. 391.

¹²² Цар Борис III в британската дипломатическа кореспонденция (1919 – 1941 г.). Т. 1. ..., с. 80.

управлението¹²³. Може да се предположи, че по този начин монархът иска да докаже пред всички, че не е съпричастен към преврата, свалил от власт Стамболийски. Вероятно с годините в него укрепва убеждението, че едно стабилно управление изисква участието и на Съюза. А и политическата карантина, както и всяка друга, не може да трае вечно. В тази ситуация е необходимо някоя от „буржоазните“ партии да стане гарант, че няма да се повторят лошите практики от управлението на земеделците в годините между 1920 и 1923 г.

Поради тези причини през януари 1932 г. британците считат, че Народният блок успява да измести Сговора от властта и благодарение на усилията на царя. В противен случай земеделците и по-умерените „буржоазни партии“ отново биха се оказали извън нея¹²⁴.

В крайна сметка Ляпчев не може да се похвали с успех – дори ако целта му е била да попречи на БЗНС в пътя му към управлението на страната, той се проваля в това си начинание. Нещо повече, с възстановяването на земеделския съюз, процес, който той активно подпомага, на практика губи на парламентарните избори през 1931 г. точно от тях. За никого не е тайна, че БЗНС „Врабча 1“ е „ракетата-носител“ на Народния блок. Но промяната в поведението или „опитомяването“ на Съюза е факт и той вече не е тази радикална сила, която да предизвиква страх в останалите политически играчи. Да, земеделците се завръщат в управлението на страната, но не както желаят Димитър Гичев и хората около него – самостоятелно, а в състав с една коалиция по принуда. В случая всички участници в процеса са направили сериозен компромис. Въпросът е дали той си е струвал. Защото след още три години военните отново ще свалят земеделците с преврат, а покрай тях и „гарантите“ им.

¹²³ **Янчев, Веселин.** Армия, обществен ред и вътрешна сигурност. Септември 1923 година. Провалът на едно поръчано въстание. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2023, с. 94.

¹²⁴ Цар Борис III в британската дипломатическа кореспонденция (1919 – 1941 г.). Т. 1. ..., с. 255.

NEITHER CONFLICT NOR CONSENSUS: THE GOVERNANCE OF ANDREY LYAPCHEV AND THE AGRARIANS (1926–1931)

Assoc. Prof. Vladimir Stanev, PhD
Sofia University „St. Kliment Ohridski“

Abstract: After three years in power, the Bulgarian Agrarian National Union (BANU) controlled government was overthrown on June 9, 1923 by a coup d'état. In the following three years, the country experienced internal civil conflict. At the beginning of 1926, Andrey Lyapchev became the Prime Minister of Bulgaria. He attempted to pacify the country, part of which involved allowing BANU to reorganize and develop normal political activity.

However, BANU quickly split into several factions. Bulgarian historiography claims that this happened with Lyapchev's assistance. The available documents do not confirm this claim. However, this fact benefited the ruling party.

The largest faction, BANU „Vrabcha 1, was also torn by internal conflicts. Some of its leaders believed it should operate entirely independently, without supporting the ruling party or the opposition. Ultimately, BANU decided to join a coalition that achieved a brilliant victory in the 1931 parliamentary elections. This demonstrates, on the one hand, that BANU regained its influence in Bulgaria and, on the other, that Lyapchev had pacified the country and restored its democratic and parliamentary path of development.

Keywords: Bulgaria; Lyapchev; Agrarian Party; opposition; political system.

доц. д-р Владимир Станев
Исторически факултет
СУ „Св. Климент Охридски“
София, Бул. „Цар Освободител“ № 15
E-mail: vgeorgievs@uni-sofia.bg
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2226-3632>